

Umida KUCHKELDIYEVA,

Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktranti

E-mail: Orezero918@gmail.com

Samarqand chet tillar instituti dotsenti, PhD D.Xolmurodova taqrizi asosida

DIDACTIC PRINCIPLES OF STUDENTS' ORAL COMMUNICATION PROCESS

Annotation

The article analyzes the problems of interaction between the teacher's ability to organize pedagogical communication with students, the technologies of oral speech development, and the subjects of the pedagogical process, the main goal and content of the lesson, on the development of speech activity in students.

Key words: teacher, student, speech activity, oral speech, teaching process, professional and communicative activity.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ПРОЦЕССА УСТНОЙ КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье анализируются проблемы взаимодействия умений учителя организовать педагогическое общение с учащимися, технологий развития устной речи и субъектов педагогического процесса, основной цели и содержания урока, по развитию речевой деятельности учащихся.

Ключевые слова: учитель, студент, речевая деятельность, устная речь, учебный процесс, профессионально-коммуникативная деятельность.

TALABALAR OG‘ZAKI MULOQOT JARAYONINING DIDAKTIK ASOSLARI

Аннотация

Maqolada talabalarda nutq faoliyatini rivojlantirish bo‘yicha o‘qituvchining talabalar bilan pedagogik muloqot tashkil etish qobiliyati, og‘zaki nutqni rivojlantirish texnologiyalari va darsni asosiy maqsad va mazmuni pedagogik jarayon sub’ektlari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir muammolari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: o‘qituvchi, talaba, nutq faoliyati, og‘zaki nutq, dars jarayoni, kasbiy va kommunikativ faoliyat.

Kirish. Jahon ta’lim rivojlanishining hozirgi bosqichida o‘z faoliyatining faol subyekti bo‘lishga qodir XXI asr shaxsini rivojlantirishga, ta’lim siyosatining barcha jabhalarini yangilashga, ta’limning xorijiy til o‘rganish salohiyatini oshirishga va ijtimoiy qadriyatlarini rivojlantirish modellari amaliyotga tatbiq etilmoqda. UNESCO va Xalqaro universitetlar assotsiatsiyasi (International Association of Universities – IAU) dasturlarida “ta’lim oluvchilarda mutolaa madaniyatini rivojlantirish, muloqotda hamkorlik qobiliyatlari va qiziqishlarini kuchaytirish” [1] asosida bo‘lajak chet tili o‘qituvchilarining nutq faoliyatini rivojlantirish, zamonaviy sharoitlarda yoshlarning o‘zini-o‘zi kasbiy rivojlantirish, ta’lim jarayonining barcha sub’ektlarini sifatli shaxsiy va kasbiy jihatdan rivojlantirishga qaratilgan loyixalar tizimi bajarilmoqda.

Ushbu maqolada nutq faoliyati metodikasini rivojlantirish chet til o‘qitish jarayonida o‘rganildi. Hozirgi zamonaviy ta’limda nafaqat biror soha mutaxassisi sifatida, balki chet tillarni va axborot texnologiyalarini ham yaxshi biladigan, dunyoqarashi va bilimi keng inson sifatida shakllanmog‘i kerak. “Xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5117-son qarori [2] asosida ta’lim sohasida chet tillarni bilish darajasini amalga oshirilgan tub islohotlar jismonan sog‘lom, ma’nan yetuk, har tomonlama barkamol zamonaviy shaxsni tarbiyalashga qaratilgan va yoshlarni ta’lim sohasida amalga oshirayotgan islohotlarining faol ishtirokchisiga aylantirishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Chet tilini o‘qitishning zamonaviy jarayoni o‘qituvchi va talabalarining bir-biri bilan o‘zaro ta’sirini o‘z ichiga oladi. O‘qituvchining talabalar bilan pedagogik muloqotni tashkil etish qobiliyati ko‘p jihatdan talabalarining shaxsiy xususiyatlarini ochib berishga va chet tilini madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida o‘zlashtirishga qaratilgan chet tilidagi zamonaviy o‘quv jarayonining samaradorligini belgilaydi.

Pedagogik muloqotning uslubiy va amaliy jihatlari hozirgi vaqtda o‘qituvchi va psixologlar [3] hamda metodistlarining [4] yaqindan diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Shu bilan birga, chet tili darsidagi o‘zaro ta’sir deganda, eng avvalo, pedagogik hamkorlikning psixologik asosi bo‘lgan ta’lim jarayonining barcha sub’ektlarining birgalikdagi muvofiqlashtirilgan faoliyati va ular o‘rtasida shakllanadigan o‘zaro tushunish nazarda tutiladi.

Bundan kelib chiqqan holda, chet tilidagi ta’lim jarayonining asosiy tarkibiy bo‘limi bo‘lgan darsni asosiy maqsad va mazmuni pedagogik jarayon sub’ektlari o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir muammolarini hal qilish amaliyoti bo‘lgan murakkab aloqa akti sifatida ko‘rib chiqilishi kerak. Darsning har bir bosqichida o‘qituvchi va talabalarining harakatlari muvofiqlashtirilgan bo‘lishi kerak. Masalan, agar o‘qituvchi darsdan darsga, guruhdan guruhga takrorlanadigan standart og‘zaki mashqdan boshlasa yoki uy vazifasini rasmiy tekshirish bilan boshlasa, bu talabalar bilan o‘zaro munosabatlarni buzadi, chunki bu vaziyatni yaratishga yordam bermaydi. Ammo agar darsning boshida o‘qituvchining harakatlari uning hissiy holatini talabalar bilan uchrashishdan, ular bilan bo‘lajak muloqotni ko‘tarinki kayfiyat bilan boshlasa, talabalar faoliyatining shaxsiy tajribasi va konteksti bilan bog‘liq nutq materialidan foydalanishga qaratilgan bo‘lsa, ular talabalarining kelgusi faoliyatini rag‘batlantirishga, keyingi ta’lim mazmunini idrok etishga va o‘zlashtirishga ijobiy munosabatni shakllantirishga yordam beradi.

Talabalarni nutq birligini ko‘p marta takrorlashga undaydigan o‘qituvchining xatti-harakatlari, ular o‘zgaruvchan muloqot sharoitlarida ular uchun yangi kommunikativ vazifalarni belgilashga, kommunikativ yo‘nalishga ega bo‘lmagan va haqiqiy manfaatlar va ehtiyojlarni hisobga olmaydigan, vazifalarni belgilashga e’tibor bermasdan qoldirish kabi holatlar talabalarga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday holda, tilni o‘rganish jarayoni va uning natijasi talabalar tomonidan rasmiy jarayon sifatida qabul qilinadi, chunki tilning ijtimoiy hodisa sifatida mohiyati va motivi ya’ni ularning chet tilini o‘rganish sababi, ya’ni, tilni boshqa

madaniyat vakillari bilan o'zaro ta'sir qilish vositasi sifatida o'zlashtirishiga mos kelmaydi. Talabalarning chet tilini o'zlashtirishdagi faoliyati shaxsning shakllanishi bilan bog'liq holda neytral jarayon sifatida ishlaydi. Aksincha, agar o'qituvchining harakatlari barcha talabalar nutqining vaziyatli shartliligi va kommunikativ qiymatini ta'minlasa va o'qituvchi o'zining o'quv faoliyatida talabalarining ijodiy va nutq tashabbusini, ularning mustaqilligini va rang-barangligini rag'batlantiradigan har ikkala ish shaklidan foydalanadi.

O'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro tushunish omilini yetarlicha baholamaslik chet tilini o'qitishning amaliy sohasida ham katta yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Ma'lumki, paydo bo'lgan shaxslararo munosabatlar ta'siri kamayishi mumkin. Shu sababli, o'qituvchining yaxshi kasbiy tayyorgarligi, o'z harakatlarini uslubiy jihatdan to'g'ri rejalashtirish va amalga oshirish qobiliyati o'qituvchi bilan talabalar o'rtasidagi rivojlanmagan munosabatlar tufayli o'quv samarasi minimal bo'lishi mumkin. Va aksincha, o'qituvchi harakatlarining tilni o'zaro ta'sir vositasi sifatida o'qitishga yo'naltirilganligi, talabalar bilan teng huquqli sheriklar, shaxslar, shaxslar jamoasi sifatida muloqotni belgilab beradi, hatto cheklangan darajada bo'lsa ham, chet tilini amaliy o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Ta'lim jarayonida o'qituvchi va talabalar o'rtasida qanday munosabatni kuzatish mumkin? Ulardan qaysi biri o'quv sifatiga foydali ta'sir ko'rsatadi va qaysi biri talabalarining madaniyatlararo muloqot qobiliyatini rivojlantirishda yutuqlarga erisha olmaydi? O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir va ular o'rtasida rivojlanadigan munosabatlarning natijasi pedagogik muloqotning quyidagi uslublari bo'lishi mumkin: birgalikdagi ijodiy faoliyatga ishtiroqqa asoslangan muloqot; do'stlikka asoslangan muloqot, munosabatda masofa ushlab va qo'rqitish orqali muloqot qilish kabilar[5].

Pedagogik muloqotning diametrali qarama-qarshi turlarini tavsiflovchi o'qituvchining nutqi va nutqsiz harakatlarini taqqoslaylik: muloqot-qo'rqitish va birgalikda ijodiy faoliyatga ishtiroqqa asoslangan muloqot hisoblanadi. Qo'rqituvchi muloqot o'qituvchining darsda tashabbusni o'z qo'liga olishga, ustun mavqega ega bo'lishga va talabalarga o'z irodasini yuklashga bo'lgan qat'iy istagi bilan tavsiflanadi. Bu maqsadlarda u buyruq, tanbeh, tahdid shaklida buyruq, belgi, ko'rsatma va ba'zan jazo masalan, yomon baho shaklida foydalanadi. Bunday o'qituvchi uchun ta'lim jarayonini tashkil etish avtoritar-imperativ tamoyillarga [6] asoslanadi va uning faoliyatining shiori "Men aytganimni qil!" degan so'zlardir. O'qituvchining asosiy funksiyalari og'zaki va yozma mashqlarni bajarish ketma-ketligini ko'rsatish, xatolarni tuzatish bo'yicha maqsadli ishlash va talabalar bayonotlarini baholashga qisqartiriladi. Bunda o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro munosabatlar mohiyatan oddiy o'zaro mulohaza almashishdan iborat bo'lib, bunda o'qituvchi, qoida tariqasida, ta'lim jarayonining rasmiy tashkilotchisi vazifasini bajaradi. U o'zining asosiy vazifasini faqat talabalarining dastur materialini o'zlashtirishini ta'minlash uchun har qanday vositalardan hatto eng qattiqqo'ldan iborat deb biladi. Avtoritar yo'naltirilgan o'qituvchi talaba sinfda o'rganishi shart deb hisoblaydi. Tashqi tartib va intizom, qoida tariqasida, o'qituvchi tomonidan talabalarni qattiq sinovdan o'tkazish va nazorat qilish natijasidir. Bularning barchasi talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi munosabatlarda keskinlikni keltirib chiqaradi, ko'pincha ular o'rtasida ziddiyatlarga olib keladi va o'zaro dushmanlikni keltirib chiqaradi. Shunday qilib, avtoritar yo'naltirilgan o'qituvchi tomonidan qabul qilingan ta'lim modeli bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni o'zlashtirish sifatida o'rganishdir va muloqot modeli bir tomonlama modeldir.

Faqat o'qituvchi va talabalarining har biri uchun shaxsiy ma'noga ega bo'lgan birgalikdagi ijodiy faoliyati sharoitida ya'ni, shaxsiy o'zaro munosabatlar sharoitida ular o'rtasida sheriklik munosabatlari rivojlanadi. Bu munosabatlar o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro munosabati va o'zaro ta'sirida, ularning nutqi va nutqdan tashqari harakatlarining izchilligida namoyon bo'ladi[7].

Chet tili o'qituvchisining kasbiy va kommunikativ faoliyati maktab darsi muammolarini hal qilishga qaratilgan bir

qator harakatlar sifatida amalga oshiriladi. Chet tili o'qituvchisining kasbiy va kommunikativ faoliyatining tarkibiy qismlari - axborotga yo'naltiruvchi, motivatsion-rag'batlantiruvchi, didaktik-kommunikativ - nazorat-tuzatish elementi bilan - har bir faoliyat - harakatda o'zaro bog'liqdir. Har bir aniq didaktik-kommunikativ harakatda ular alohida va bir-biri bilan muayyan munosabatlarda namoyon bo'ladi[8].

Tadqiqot metodologiyasi. Birgalikdagi faoliyat sharoitida o'qituvchining asosiy vositalari, so'rovlar, maslahatlar, maqto'vlar, ma'qullashlar yoki xayrixohlik bilan qoralashdir. O'qituvchining funktsional yuki muqarrar ravishda o'zgaradi: dars davomida u talabalar e'tiborini mashqlarni bajarishga emas, balki faoliyatning mazmunli tomoniga qaratadi, har bir topshiriqning maqsadi va motivini nima qilish kerak va nima uchun kabi savollar bilan ochib beradi. Bu holda ta'lim faoliyatining asosiy shakli o'rganilayotgan tilda tinglash, gapirish yoki o'qish emas, balki kommunikativ, kognitiv va mavzu bilan bog'liq faoliyatga qo'shma ishtiroq, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi jonli muloqotdir. Ularning birgalikdagi faoliyatining asosiy shiori "Birga harakat qilaylik!" shioridir. Darsdagi vaziyatga qarab, o'qituvchi talabalar nazarda tutq sheri gi yoki yordamchi va maslahatchi yoki muloqotning tashabbuskori, kerak bo'lganda esa hakam vazifasini bajaradi.

Talabaga kelsak, qulay shaxslararo munosabatlar tufayli u tilda xato qilish, noto'g'ri tushunish qo'rquvini his qilmaydi, o'zini erkin his qiladi. O'qituvchi va talabalar o'rtasidagi do'stona munosabatlarning natijasi ikkinchisining xatti-harakatining motivatsiyasi darajasining oshishi hisoblanadi. Shunday qilib, o'qituvchi darsda birgalikdagi faoliyatni tashkil qilib, o'qitish modelini shaxsning erkin ochilishi, muloqot modelini esa ko'p tomonlama sifatida tanlaydi. Chet tili darsining mazmuni va tashkil etilishining tabiati u yoki bu muloqot uslubini qabul qilishga ta'sir qila olmaydi. Ta'lim jarayonini talabalarining qobiliyatlarini ochish jarayoni sifatida qanday qurishni biladigan, shuning uchun kommunikativ rejimdagi faoliyatga umumiy ishtiroq rejimida ishlaydigan ijodiy o'qituvchi o'z ishida ta'limning mazmunli jihatlari e'tibor qaratadi. O'z o'rnida, bu esa ularning talabalarining shaxsiy xususiyatlari va imkoniyatlari bilan bog'liqdir. Qo'shimcha qilib shuni e'tirof etish joizki, avtoritar o'qituvchi ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarining o'zaro ta'siri va o'zaro tushunishini buzadigan o'qitish usullari va usullaridan foydalanadi va sinfda haqiqiy muloqotni tashkil eta olmaydi.

Hamkorlik munosabatlariga kirishda o'qituvchi talabani talaba sifatidagi funktsiyalariga emas, unga ko'ra u uy vazifasini o'rganishi va javob berishi, mashq bajarishi, matnini o'qishi va hokozolar emas, balki uning shaxsiyati va istiqbollariga e'tibor qaratadi. Bunday o'zaro ta'sir, qoida tariqasida, o'quv jarayonidan tashqariga chiqadi va chet tilidan amaliy foydalanishni rag'batlantiradigan turli xil faoliyat turlarida amalga oshiriladi. O'z o'rnida, o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan samarali o'qitish usullari:

- har bir talaba o'zini qulay va erkin his qiladigan va chet tildan amalda foydalanish zarurligini his qiladigan muhitni yaratish;

- umuman talaba shaxsiga ta'sir qilish, uning his-tuyg'ularini, his-tuyg'ularini va his-tuyg'ularini o'quv jarayoniga jalb qilish, nutqini, kognitiv va ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirish;

- talabani faolligini faollashtirish, uni o'quv jarayonining bosh qahramoniga aylantirish, ushbu jarayonning boshqa ishtirokchilari bilan faol munosabatda bo'lish va uni talabani o'rganilayotgan tilda matn faoliyatiga rag'batlantirish;

- o'qituvchi markaziy shaxs bo'lmagan vaziyatni yaratish;
- guruhda ishlashning turli shakllarini ta'minlash: individual, guruh, jamoaviy, talabalarining faolligini, ularning mustaqilligini, ijodkorligini va boshqalarni to'liq rag'batlantirish.

Tahlil va natijalar. Shunga ko'ra, o'qituvchining faoliyati rasmiy xarakterga ega. Agar o'qituvchi muayyan sharoitlarni hisobga olmagan holda o'qitish harakatlarini amalga oshirsa yoki uning faoliyati o'z mazmunida o'quv va kognitiv faoliyatni boshqarish jarayonining optimal parametrlariga mos

keladi. Shunday qilib, o'qituvchining kasbiy kommunikativ faoliyatini tahlil qilish mantig'i shuni ko'rsatadiki, uchta asosiy harakat bo'limini ajratib ko'rsatish mumkin:

Birinchi, faoliyat maqsadlarini belgilash, tushunish va konkretlashtirishga qaratilgan harakatlar, shu jumladan alohida maqsadlar va vazifalarni aniqlash;

Ikkinchi, bu talabalar faoliyatining shartlarini aniqlash va tahlil qilish va ularning aniq maqsadga erishish uchun shart-sharoitlarni aniqlashga qaratilgan harakatlardir. Bundan tashqari, o'qituvchining faoliyati talabalarning harakatlarini va ta'lim muloqotini tuzatishga qaratilgan harakatlarini dasturlash bilan bog'liq harakatlarni o'z ichiga oladi. Oldingi paragrafda biz chet tili o'qituvchisining kasbiy muloqot faoliyatining ob'ektiv mavjud tarkibiy qismlarini aniqladik va tahlil qildik: motiv, faoliyat maqsadi, faoliyat shartlari, ma'lumotlarni baholash, faoliyatning borishi va natijalari borasida fikr yuritdik. Bu komponentlar doirasida o'qituvchi jarayonini tahlil qilish, dasturlash, rejalashtirish va tashkil etish bilan bog'liq bir qancha harakatlarni bajarishi kerak. Bu esa harakatlarni umuman didaktik-kommunikativ deb belgilashga asos beradi. Ular chet tili o'qituvchisining kasbiy va kommunikativ faoliyatining tuzilmasini tashkil qiladi. Shunday qilib, kasbiy kommunikativ faoliyatning asosiy tarkibiy qismlariga muvofiq, biz ushbu tarkibiy qismlarni ta'minlaydigan eng muhim didaktik va kommunikativ harakatlarni aniqlaymiz:

1. Maqsadni belgilashning didaktik va kommunikativ harakatlari.
2. Shartlarni tahlil qilishning didaktik-kommunikativ harakatlari.
3. Rejalashtirish va dasturlashning didaktik va kommunikativ harakatlari.
4. Natijalarni tahlil qilishning didaktik va kommunikativ harakatlari.
5. Tuzatishning didaktik va kommunikativ harakatlari.

Maqsadlarni belgilash harakatlari guruhiga maqsadni belgilash, bashorat qilingan natijaning tasvirini shakllantirish, bog'liq va ikkinchi darajali vazifalar va harakatlar muvaffaqiyatini baholash mezonlarini belgilash bo'yicha harakatlar kiradi ya'ni, uni modellashtiradi.

Xulosa va takliflar. Chet tili o'qituvchisi ishidagi ijodkorlik, ayniqsa, yo'naltirish va rejalashtirish bosqichida yaqqol namoyon bo'ladi. Darsda muloqotning maqsadi va bevosita motivlarini ilgari surish sifatida ob'ektivlashtiriladi. Didaktikada muloqotning maqsadli yo'nalishini belgilovchi eng muhim omillar sub'ektning psixologik yo'nalishi hisoblanadi. Tarbiyaviy nutqiy vaziyatda o'qituvchi ham, talaba ham nutqiy harakatlarning ma'lum nomenklaturasiga ega. O'qituvchi so'raydi, tushuntiradi, rag'batlantiradi va hokazo. Talaba javob beradi, takrorlaydi, o'z fikrini bildiradi. Shunday qilib, og'zaki muloqot ishtirokchilari ijtimoiy qabul qilingan xatti-harakatni amalga oshiradilar.

ADABIYOTLAR

1. IN FOCUS Universities and Agenda 2030: Engaging with the SDGs / IAU 2019 CONFERENCE / Transforming Higher Education for the Future. Vol.24 №1 * IAU HORIZONS. https://iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_horizons_vol.24.1_en_light_.pdf
2. Xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi
3. bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 19 maydagi PQ-5117-son Qarori.
4. Калаков Н. И. Проблема творческого развития личности : психолого- акмеологический аспект /Н. И. Калаков, Е. Н. Немова //Проблемы творческого развития личности в XXI веке: Сб. тр. участ. Междунар. науч.-практич. конф. 12-14 мая 2004г., г. Ульяновск. - М.; Ульяновск : УлГУ, 2004.-С. 38-46.
5. Давыдова М. А. Деятельностная методика обучения иностранным языкам /М. А. Давыдова. - М.: Высшая школа, 1990. - 175с. - (Библиотека преподавателя).
6. Корковцева Н. Ф. Анатомия учащегося в учебной деятельности по овладению иностранными языками как образовательная цель /Н. Ф.
7. Корковцева //Иностранные языки в школе. - 2001. - № 1. - С. 9-11.
8. Витлин Ж. А. Навыки и умения в психологии и методике обучения языкам /Ж. А. Витлин //Иностранные языки в школе. - 1999. - №1. - С. 21-26.
9. Горлова Н. А. Методика обучения иностранным языкам дошкольников как система, реализующая личностный подход /Н. А. Горлова //Иностранные языки в школе. - 2001. - № 3. - С. 24-33.
10. Axmedova N.M. Integrativ yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish: diss... PhD T.:2020. – 65 b